

ВІДГУК

кандидата філологічних наук, доцента МІЗІНКІНОЇ Олени Олексіївни
на дисертацію ЧМИРЯ Андрія Валерійовича

«Художній світ історичної романістики Петра Кралюка»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії в галузі
гуманітарних наук за спеціальності 035 Філологія

Жанр історичного роману посідає особливе місце з-поміж інших художніх творів, в яких інтерпретується минуле держави. В українському письменстві його витoki можна простежити ще у вітчизняних літописах, загальноновизнаною є думка про те, що роман «Чорна рада» (1846) П.Куліша є першим зразком історичного роману, хоча й до нього вже були «Чайковський» (1812–1848) Є.Гребінки, «Зиновій Богдан Хмельницький» (1829) І.Білецького-Носенка. Такі класики як І.Нечуй-Левицький («Князь Єремія Вишневецький», «Гетьман Іван Виговський»), М. Старицький (трилогія «Богдан Хмельницький», дилогія «Молодість Мазепи» та «Руїна»), І.Франко («Захар Беркут» та ін.) у своїй творчості не випадково звернулися до неоднозначних сторінок в історії України.

Особливого розвою така проза набула у ХХ столітті: романи І. Білика, П. Загребельного, Р. Іваничука, Р. Іванченко, В. Малика, Д. Міщенка, Ю. Мушкетика, В. Шевчука та ін. Письменники, які змушені були емігрувати (Р. Володимир, Ю. Косач, М. Лазорський, Б. Лепкий та ін.) продовжували в романній формі оповідати про минуле Батьківщини, бо для них було надважливо показати історію предків. Саме в ХХ ст. з'являється такий різновид як історичний роман у віршах В.Сосюри, І.Багряного, Л.Горлача, Ліни Костенко, що свідчить про подальший розвиток жанру. Митці слова були переконані, що історичний роман поглиблює громадянську свідомість, допомагає зрозуміти сучасні процеси в суспільстві, відроджує історичну пам'ять народу. Питання історичної пам'яті було актуальним на всіх етапах формування нашої нації та державотворення України. Разом з тим роман як велика прозова форма має можливості широко відтворити історичну епоху,

розкрити образи історичних особистостей як зразки для наслідування, «підсвітити» історичні паралелі. Беззаперечно й те, що саме історичний роман відзначається широкими пізнавально-виховними можливостями, активізацією до вивчення історії свого народу, що призводить до актуалізації цінностей нації.

Відтак стає зрозумілим новий етап у розвитку українського роману в ХХІ ст., що постає результатом історичних подій на межі тисячоліть. На сьогодні літературний процес збагатили твори Ганни Гороженко, Ярослави Дегтяренко, Івана Корсака, Олени і Тимура Литовченко, Петра Лущика, Олексія Пахучого, Валентина Чемериса, Василя Шкляра, Олександри Шутко та ін. Непересічним видається й художній доробок нашого сучасника Петра Кралюка. Витоки його історичних романів безумовно походять з професійної діяльності, оскільки письменник є істориком за фахом, доктором філософських наук, автором численних наукових праць. Відрадно, що Андрій Чмир звернув увагу на творчість Петра Кралюка, виокремивши саме історичну романістику. **Актуальність** дисертації зумовлюється тим, що на сьогодні, незважаючи на окремі розвідки, відгуки, рецензії, які долучені Андрієм Чмирем, проза Петра Кралюка ще маловивчена, системного дослідження немає. До того ж романи письменника і за формою, і за змістом вибиваються з тих канонів, які були сформовані попередниками у ХХ ст. Тому видається важливим проаналізувати такий новий тип історичного роману, що не лише демонструє розвиток жанру, а й розкриває поетику митця слова.

Виправдано Андрій Чмир сформулював **мету** дослідження, що полягає у з'ясуванні художніх засобів, які працюють на творення художнього світу романістики Петра Кралюка. Дисертант також чітко визначив чимало **завдань**, що логічно і поступово допомагають розглянути особливості чотирьох романів – «Шестиднев, або Корона дому Острозьких» (2010), «Сильні та самотні» (2011), «Данило Острозький: образ, гаптований бісером» (2016), «Справжній Мазепа» (2017). Зазначені у Вступі **методи дослідження**

(системно-семантичний, наратологічний, рецептивної естетики, типологічний, герменевтичний, біографічний, порівняльно-історичний) свідчать про намагання автора роботи з різних підходів розглянути художні тексти та зрозуміти формування концепції української історії П.Кральноком. **Структура роботи** Андрія Чмиря відповідає вимогам, які висувуються до такого типу досліджень. Дисертація має вступ, три розділи з підрозділами, короткі висновки до кожного розділу, узагальнені висновки, список використаних джерел.

Цілком узгоджується з темою дослідження **перший розділ** «Основні напрями вивчення художнього світу історичних романів Петра Кральнока». Тут здійснено короткий огляд результатів та перспектив студіювання історичного роману XX–XXI століть. Андрій Чмир послідовно називає та цитує вітчизняних літературознавців (від Лариси Скрипник і Миколи Сиротюка до найновішої праці Антоніни Аністратенко). У фокусі уваги дисертанта питання про магістральні ознаки історичного роману та його жанрові різновиди; завдання, що, постають перед автором історичного роману; проблема історичної правди, проблема співвідношення наукового та художнього пізнання в історичному творі, модифікації романного жанру в літературі постмодернізму; розглядаються типології української історичної прози, з-поміж яких виділяються історико-біографічний та альтернативна історія. Згадуються й напрацювання таких зарубіжних вчених як Ганса Вільмара Гепперта та Джерома де Грута, що додає європейського контексту у вивченні історичного роману.

На початку другого підрозділу дисертант зазначає, що «у своїй історичній творчості Петро Кральнок поєднує прискіпливість, суворість, жагу до істини науковця та своєрідність, глибину, увагу до художніх деталей літератора. Історичні романи цього письменника відзначаються не лише захопливим, подекуди несподіваним сюжетом, а й спрямованістю на нерозв'язані питання українського минулого» (стор.41). Далі такі міркування підтверджуються завдяки відгукам, рецензіям, фаховим дослідженням

романів П.Кралюка, які А.Чмир відстежив ретельно та дотримуючись хронологічного принципу. Стосовно студіювання чотирьох романів, подаються певні спостереження про те, що «найбільш вивченим є «Шестиднев, або Корона дому Острозьких» (стор.42); у «Сильних та одиноких» провідним інтертекстуальним засобом є цитата (стор.47); «ще чекає на подальше ретельне вивчення «Данило Острозький: образ, гаптований бісером» (стор.48); «поява «Справжнього Мазепи» (перша редакція якого мала назву «Римейк») викликала в дослідників літератури діаметрально протилежні оцінки» (стор.49). Уже ці коментарі підтверджують доречність та необхідність дослідження, на яке зважився Андрій Чмир.

На сьогодні поширене, але не вивчене остаточно поняття «художній світ», також розглядається у теоретичному розділі. Підкреслено часові рамки актуалізації терміну, імена українських та зарубіжних літературознавців, які намагалися з'ясувати його присутні ознаки; окреслено внесок (Круглий стіл 2013 р.) одеської школи у вивчення питання. Дослідник висновує, що «художній світ постає універсальною формою знання літератора, комплексом його ідей, думок, почуттів і переживань» (стор.62).

У четвертому підрозділі теоретичної частини роботи Андрій Чмир намагається осмислити поняття «діалог» і «діалогічність» на сучасному етапі. Впродовж огляду питання пошукач наукового ступеня наводить декілька вихідних положень («по-перше, написана автором книга є прикладом діалогу, оскільки за посередництвом твору письменник звертається до свого читача» (стор.64); «по-друге, діалог може проявлятися у самому художньому тексті у вигляді обраної літератором оповідної стратегії» (стор.65); «по-третє, діалогічність літератури виявляється складним та глобальним процесом, адже всі написані твори відкриті до діалогу між собою» (стор.65); «діалог ще слід розглядати як форму пізнання себе за допомогою іншого (персонаж – персонаж, автор – персонаж)» (стор.66)), які дозволяють стверджувати, що «звернення до діалогу є ознакою творчої манери Петра Кралюка» (стор.66). У такий спосіб аргументовано заявлено

про основний підхід, завдяки якому вдалося об'єднати та проаналізувати різні за змістом і формою чотири романи Петра Кралюка.

Видається закономірним, що **другий розділ** роботи має назву «Діалог між текстами та елементами текстів у романах Петра Кралюка». Незважаючи на те, що ця частина дисертації належить до практичної, й тут приділяється увага термінології. На початку кожного підрозділу Андрій Чмир коротко означає сутність та функції провідного поняття, з яким пов'язаний аналіз в конкретному романі. Так, у «Шестидневі, або Короні дому Острозьких» піддаються дослідженню такі складові паратексту як заголовок, присвята, епіграф, передмова, назви розділів роману, післямова. Робиться проміжне зауваження про те, що «використання засобів паратекстуальності є характерним для всіх історичних романів Петра Кралюка. Але в кожному акцентується на одному, найсуттєвішому саме для цього твору елементі» (стор.84). Тому, не залишивши без аналізу заголовки та епіграф у романі «Сильні та одинокі», особливо наголошується на ролі метатексту в ньому. Дослідник переконаний, що завдяки приміткам та коментарям «буде здійснюватися діалог автора з реципієнтом (письменник пояснює і доповнює), а також діалог частин тексту, коли примітка поширює, уточнює, розкриває сенс фрагментів роману» (стор.88).

У романі «Данило Острозький: образ, гаптований бісером» вбачається стилізація середньовічних наративів. Окреслюється специфіка номінування частин роману та ансамблевий характер організації тексту, що є продовженням традицій давньої літератури. Андрій Чмир зосереджено вивчає обумовленість лексем «сповідь», «плач», «повість», «оповідь», «повість», «слово», «розповідь», «подорож» та ін. у заголовках, долучаючи дослідження фахівців (Петро Білоус, Євген Джиджора та ін.) з системи жанрів літератури періоду Київської Русі та приходить до думки про те, що стилізації постає «одним із проявів діалогу текстів (у цьому разі – різних епох)» (стор.101).

Роман «Справжній Мазепа», на думку дослідника, є яскравим прикладом постмодерністського діалогу з класичними текстами. Відстежуються редакції роману, доводиться його зв'язок з повістями «Тарас Бульба», «Ніч перед Різдвом», «Портрет», «Сорочинський ярмарок» та недописаним історичним романом «Гетьман» Миколи Гоголя. Щоправда, тут бачимо чимало переказів сюжетних ліній роману Петра Кралюка. Разом з тим, у «Справжньому Мазепі» вбачаємо такі риси українського постмодернізму як іронія, рефлексивність, інтертекстуальність, пошук самоідентифікації, ігрова природа, які й виводять на проблему діалогічності.

Як «взірцевий читач» (У.Еко) Андрій Чмир відстежує й інші міжтекстові зв'язки – алюзії, ремінісценції, цитати, які є проявами діалогічності в історичній романістиці Петра Кралюка. Відтак доводиться, що для роману «Шестиднев» характерні біблійні та міфологічні алюзії, у «Сильних та одиноких» та «Справжньому Мазепі» більшою мірою представлено літературні, у «Данилі Острозькому» – нечисленні біблійні. Дослідник проводить беззаперечні паралелі на рівні ремінісценцій з відомими українськими та зарубіжними творами XIX та XX століть. Зокрема, «за композиційним принципом «Шестиднев» нагадує історичний роман «Залишок дня» (1989) Кадзуо Ішігуро, а в «плані продовження традиції зображення одухотвореного портрета» (стор.117) – з «Портретом Доріана Грея» (1890) Оскара Вайлда; роман «Сильні та одинокі» «завдяки розділу з допитами слідчого має зв'язок із романом «Сад Гетсиманський» (1950) Івана Багряного» (стор.118); в «Данилі Острозькому» наявне виразне біблійне прочитання; у «Справжньому Мазепі» образ Марія суголосний з однойменними героїнями таких творів, як поема «Марія» (1859) Тараса Шевченка, романами «Марія» (1934) Уласа Самчука та «Марія з полином у кінці століття» (1988) Володимира Яворівського (стор.119). Як «аристократичний читач» (Р.Барт) Андрій Чмир проявив себе у процесі зчитування численних цитат в романах Петра Кралюка, оскільки встановив їх витоки та авторство, починаючи від XI до XX ст.

Традиційні для жанру історичного роману проблеми порушуються в **третьому розділі** роботи «Діалог висловлювань як шлях до усвідомлення історії в романах Петра Кралюка». Намагаючись осмислити роль діалогів для висвітлення факту та домислу у «Шестидневі», Андрій Чмир подає їх функції. За змістовною наповненістю виділяються інформаційна, імовірна, психологічна/характерологічна, зіставна, сюжетна функції діалогів, що структурує аналіз. Представлено типологію діалогів з врахуванням взаємин між учасниками («діалоги, що доповнюють інформацію»; «діалоги, що спростовують, викликають сумнів у почутій інформації»; «діалоги, що виражають підтримку почутої думки, повідомлення»; «діалоги, що спонукають до дії або пошуку істини»). Виправдовує зазначену мету підрозділу 3.1 роботи й виокремлення різновидів діалогів «за кількістю учасників» (діалог (два голоси) – поліфонія (багато голосів); діалог двох осіб – внутрішній діалог (одна особа)), «за тим, як подано у творі діалог (прямий діалог (безпосередньо наводиться бесіда двох осіб) – непрямий діалог (розмова описується))», «із погляду кордонів між учасниками (діалог зі співрозмовником, що поряд – діалог із голосами з минулого)», «з погляду ставлення учасників діалогу до того, що вони чують або говорять». Такий структуральний метод дослідження полегшує сприйняття обсервованого та демонструє науковий підхід до вивчення художнього тексту літератури ХХІ століття.

У романі «Данило Острозький: образ, гаптований бісером» діалог пропонується вивчати крізь призму історичної пам'яті. У цьому підрозділі Андрій Чмир пояснює фрагментарну наративність у творі «не так свідченням постмодерного розуміння обмеженості історії, скільки спробою подолання цього» (стор.143), а тому «майстер слова у своєму романі активно вдається до домислу» (стор.142). Таке пояснення цілком прийнятне, зважаючи на нелінійний розвиток сюжету, який розтлумачує дослідник. Варто відзначити і три ключових положення, які виділені та прокоментовані: «книга є одним із головних учасників діалогу»; «визначення сутності книги»; «різні взаємини

між читачем (Суразьким) і авторами літописів (Симеоном, Нестором та іншими)». Саме вони дозволяють здійснити аналіз «Данила Острозького» під кутом зору історичної ймовірності та її наслідків для самоідентифікації народу.

Причину розгляду п'яти точок зору на трагічну історію сім'ї Бульбенків (за повістю «Тарас Бульба» М.Гоголя) у романі «Справжній Мазепа» пояснюється наприкінці підрозділу 3.3: «Сім'я Бульби узагальнено постає ланкою українського народу, тому знайти підставу її занепаду – означає зрозуміти саму національну історію» (стор.165). Таке надзавдання далі обґрунтовується тим, що «не всі уроки давнини були засвоєні народом, тому для автора як патріота важливо знову їх порушити» (стор.165). Повість Миколи Гоголя дійсно є базовою для формування різних сюжетних ліній у «Справжньому Мазепі» Петра Кралюка, хоча в романі діють та висловлюють ідеї й інші персонажі, які мають прототипів і їх художні версії було б цікаво простежити.

Твердження про те, що «історичний роман, окрім значного фактажу про минулі часи, містить ще міру художності» (стор.170) дозволяє Андрію Чмирю пояснити у романі «Сильні та одинокі» Петра Кралюка зв'язок Степана Бандери та Яреми Вишневецького. Порівнюючи образи українського націоналіста та військового діяча Речі Посполитої, дисертант виправдано і вдало виходить на проблему самоідентифікації, яка пояснює, чому обидва герої є «маркерами для самоусвідомлення» двох сусідніх народів.

Результати такого дослідження пройшли **апробацію** у вигляді доповідей Андрія Валерійовича на одинадцяти наукових конференціях в Україні (м.Дніпро, м.Запоріжжя, м.Івано-Франківськ, м.Київ, м.Луцьк, м.Одеса) та за кордоном (м.Білосток, м.Ченстохова). Не можна не відзначити й кількість публікацій – одинадцять, з-поміж яких є п'ять – надруковано у фахових журналах України, одна – у польському виданні.

Імпонує й основний підхід в дослідженні – діалогічного методу, який дозволив об'єднати чотири романи про різні епохи в історії України. Також важливим є те, що автор підкреслює закоріненість письменника в національній спадщині, що передалося й досліднику.

З метою розпочати наукову дискусію прошу поміркувати й відповісти на такі **питання**:

1) Підрозділ має назву 2.2.2. Постмодерністський діалог із класичними текстами в романі «Справжній Мазепа», яка виправдана і, на нашу думку, тут варто було б наголосити на специфіці українського постмодернізму. Чому цей роман уналежнюємо до такого напрямку, окрім його «відкритості»? У Список використаних джерел доречно було б додати вітчизняні дослідження про постмодернізм в українській літературі та його ознаки, що б підкреслило творчу манеру Петра Кралюка та вкотре прояснило оригінальність художнього світу його роману.

2) Неодноразово під час аналізу роману «Справжній Мазепа» іде мова про іронію, бурлеск, травестію, гротеск, які висвітлюють культурні підтексти. Прошу поміркувати, чи можна виділити провідний поетичний прийом, який формує художній світ у кожному з чотирьох романів?

3) У підрозділі 3.4 розглядаються образи двох відомих в історії Східної Європи чоловіків завдяки діалогу. Чи виключно діалог допомагає в самоідентифікації головного героя (Степана Бандери) в романі «Сильні та самотні» Петра Кралюка?

4) Швидше побажання, аніж зауваження, висловимо авторові роботи, пов'язане з тим, що в нього є унікальна можливість зустрітися чи в інший спосіб зкомунікувати з письменником та поставити запитання, які порушуються в підрозділі 3.1. Опубліковане інтерв'ю стало б нагоді як шанувальникам творчості Петра Кралюка, так і дослідникам історичної романістики.

Вказані зауваження ніяк не знижують наукову цінність роботи та спонукають до подальшого дослідження творчості сучасного письменника, який активно охудожнює вітчизняну історію, моделює версії, які резонують і в такий спосіб підсилюють увагу читачів до неоднозначного минулого.

Загалом робота є пошуковою, безперечно, пояснює та розкриває творчий стиль Петра Кралюка. Андрій Чмир виконав завдання, які заявлені у

вступній частині, уважно ставиться до культурних підтекстів, уточнює часові межі усіх згаданих діячів та творів, знаходить контекст для підтвердження своїх спостережень. Все це свідчить про науковий, системний підхід в аналізі художнього тексту.

Насамкінець варто наголосити на тому, що дослідження романістики Петра Кралюка є на часі, здійснений аналіз на фаховому рівні пояснює особливості його поетики як в історичній белетристиці, так і в українському літературному процесі ХХІ століття.

Отже, уважно ознайомившись з текстом дисертації, враховуючи публікації та оприлюднення (конференції) розвідок пошукача наукового ступеня, вважаю, що **робота «Художній світ історичної романістики Петра Кралюка» відповідає вимогам**, передбаченим пунктами 6, 7 Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 44 від 12.01.2022 року (зі змінами, внесеними згідно з Постановою Кабінету Міністрів України № 342 від 21.03.2022 року), та Вимогам до оформлення дисертації, затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України № 40 від 12.01.2017 року (зі змінами, внесеними згідно з Наказом МОН України № 759 від 31.05.2019 року), і її автор – **Андрій Валерійович Чмир** – заслуговує на присудження ступеня доктора філософії в галузі знань 03 Гуманітарні науки спеціальності 035 Філологія.

Рецензент

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української літератури та компаративістики
Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова

Олена МІЗІНКІНА

*Підпис
засвідчує*

03.06.2025

*Підпис
засвідчує*
Олена Мизинкіна
Зупиня Монахинець